

Upptäck Haninges spännande kulturmiljöer!

I Haninge kommun finns ca 6500 registrerade kulturmiljöobjekt och ett okänt antal oregistrerade. Det finns äldre objekt som slott, kyrkor, torp, runstenar, vrak på havets botten med mera, men även moderna objekt som mormontemplet i Västerhaninge eller som offentligt konst i våra olika kommundelar.

Kulturmiljöer är platser som människor skapat eller påverkat och är ett omfattande begrepp som kan vara allt från gravfält till odlade marker, skogsplanteringar, ett nybyggt bostadsområde eller en väg med sina omgivningarna.

Av kommunens kulturmiljöobjekt har ett antal valts ut och presenteras på kartan och i tillhörande guide. Vissa objekt är endast utmärkt med karttecken, medan andra är numererade och har en förklarande text på kartan (blått nummer) eller i guiden (rött nummer).

Till flera av de numererade objekten finns mer utförliga och kompletterande texter på kommunens hemsida www.haninge.se/kulturmiljo

En del av våra kulturmiljöobjekt är svårtillgängliga och kan ligga illa till ur parkeringshänseende.

WEBBADRESSER

- Haninge kommun www.haninge.se
- Haninge kommuns bildarkiv www.haningebilder.se
- Turistinformation www.haninge.se/turism
- Dalarö www.dalaro.se
- Fjärdlång www.fjardlang-huvudskar.se
- Forsvarsmakten www.forsvarsmakten.se
- Hembygdsförening, Sveriges Hembygdsförbund www.hembygd.se
- Länsmuseum www.stockholmslansmuseum.se
- Länsstyrelsen i Stockholms län www.lansstyrelsen.se/stockholm
- Muskö www.musko.nu
- Naturskyddsforeningen www.naturskyddsforeningen.se
- Örnö www.ornose.se
- Örnö www.ornosjotrafik.se
- Riksantikvarieämbetet www.raa.se
- Skärgårdsstiftelsen www.skaergardsstiftelsen.se
- Statens maritima museer www.maritima.se
- Storstockholms Lokaltrafik www.sl.se
- Stockholms läns kulturarv www.kulturarvstockholm.se
- Tyresta by, naturreservat, nationalpark, Naturum www.tyresta.se
- Utö www.uto.se
- Waxholmsbolaget www.waxholmsbolaget.se

Idé, text och utifrån: Margareta Boström, Bengt Lundquist och Kjell Eriksson
Foto: Ingela Andersson, Nils Erik Andersson, Ola Elgebrandt, Cecilia Granström, Bengt Lundquist, Eva Simonson, Lolo Törnblom, Haninge kommuns bildarkiv
Produktion: Infab - Tryck: Editia
ISBN 978-91-637-0723-0

Bildomslag: Utsikt från Amerikaberget på Dalarö.

3 Fjärdlång (i äldre tider Fjällång) var bebott redan på 1400-talet. Man levde på att fiska, jaga sjöfågel och säl. 1719 brände ryssarna bebyggelsen. Bankmannen, konstsammlaren och mecenaten Ernest Thiel byggde den Thielska villan 1909. Här samlade han sina konstnärsvänner – bl.a. Bruno Liljefors. I dag är villan vandrarhem. Fjärdlång är naturreservat. (G3)

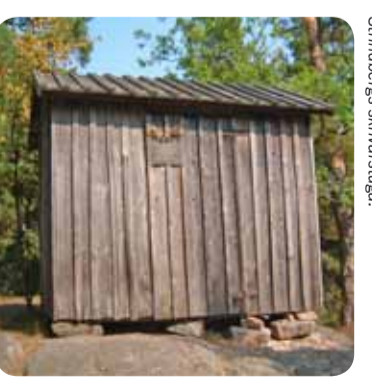

5 Utö har lämningar efter Sveriges förmögna äldsta järngruva, som tros ligga i bruk redan på 1100-talet. Under förra seklet var Utö en populär badort. Konstnärer och författare som Hanna och Georg Pauli, Gustaf Fröding, prins Eugén och Kar de Mumma var sommarvärdar. Inom militärt område finns ett vikingatida gravfält, den gamla kyrkogården samt platsen för Utö gamla kyrka. Öns geologi är berömd med ca 2 miljarder år gamla sedimentstrukturer samt jättegrytor och klapperstensfält. Öns nordligaste del är naturreservat. www.uto.se
www.skaergardsstiftelsen.se (D5)

s.k. ryssugnar efter ryssarnas härjningar 1719 samt jättegrytor. Nattarö, Ålön och Rånö blev naturreservat 2008. Öarna ligger strax intill varandra sydväst om Utö. (B7)

1 Kymmendö är känt för att ha varit den ö där August Strindbergs roman Hemsöborna utspelades. Gården med de gamla byggnaderna finns kvar liksom Strindbergs skrivarstuga. Efter att Hemsöborna utgavs 1887 blev Strindbergs portförbud på ön. (G1)

Strindbergs skrivarstuga.

2 Örnö är den största ön i södra skärgården. Här finns lämningar från bronsåldern med bl.a gravfält. Kyrkan och bebyggelsen i dess närhet har alltid varit öns centrum och kyrktornet är ett välkänt sjömärke. Söder om Sundbymaren ligger Mane ång, en gammal löväng med vädiga ekar och rik växtlighet. Örnö är geologiskt intressant. Fältspat har brutits på flera platser mellan 1895–1965 och den största gruvan var Långviksgruvan. Örnö huvud är ett geologiskt naturminne med blandade bergarter som bildar vackra serier av ljusa och mörka band. Södra delen av Örnö är naturreservat. (F2)

Ruinen efter Sundby gamla gård.

4 Huvudskär är fyrplats och den yttersta ögruppen i Haninge kommun. Den består av 150–200 öar och kobbar. Den största är Ålandsskär som man vanligen tänker på som Huvudskär. Utskärsfisket på Huvudskär är känt sedan tidig medeltid och det var strömmingsfångsten som var viktigast. Långt in på 1900-talet hade Huvudskär tull- och lotsstation. Huvudskär är naturreservat och även "Hänsömråde". (H5)

6 Muskö kyrka och bebyggelsen i omedelbar närhet var öns centrum fram till modern tid. Klockstapeln av 1600-talstyp sägs vara Musköns äldsta byggnadsverk. Det gamla torpet Grytholmen är ett friluftsmuseum. Musköbasen, dit Stockholms örlogsstation och örlogsvärn flyttade, sprängdes ut i berget under 17 år och 1969 invigdes hela byggnadskomplexet som är lika stort som Gamla stan i Stockholm. I dag används Musköbasen för underhåll och reparation av både militära och civila fartyg. Musköttunneln öppnades 1963. Tunneln är tre kilometer lång och går på djupaste stället ca 70 m under havsytan. (B4)

7 På Nattarö finns Drottninggrottan där det sägs att Gustav II Adolfs änka Maria Eleonora gömde sig vid flykten från Sverige 1640. Här finns även

MUSÉER

- Anders Franzéns bod på Dalarö 08-501 508 00
- Annas stuga och båtbyggarmuseum på ön Stora Sandböte. www.skargardsstiftelsen.se
- Berga lantbruksmuseum vid Berga naturbruks-gymnasium i Västerhaninge. 08-500 660 00
- Dalarö museum. 08-501 508 00 www.dalaro.se
- Fredrika Bremervåningen på Årsta slott. 070-674 12 45. www.haninge.se/kulturmiljo
- Grytholms friluftsmuseum på Muskö. 08-500 455 32
- Handens museum och smedja, Gettorsvägen 8 i Handen. 070-541 25 90. www.handensmuseum.se
- Moranäs museum, Gålö Gårds Hembygds-förening. 08-500 334 31. www.hembygd.se
- Naturum – Nationalparkernas hus i Tyresta.se. 08-745 33 94. www.tyresta.se
- Ornö museum. 08-501 563 05. www.arno.se
- Skolmuseet i Svartbäcken. www.haninge.se
- Sportstugemuseet vid Årsta havsbad. www.arsta-havsbad.se
- Tungelsta trädgårdspark. www.folkochtradgard.se
- Utö gruvmuseum. 08-501 574 10. www.uto.se
- Tingshuset i Västerhaninge med torpet Janstorp. 070-151 78 52. www.hembygd.se

Se även www.haninge.se/kulturmiljo

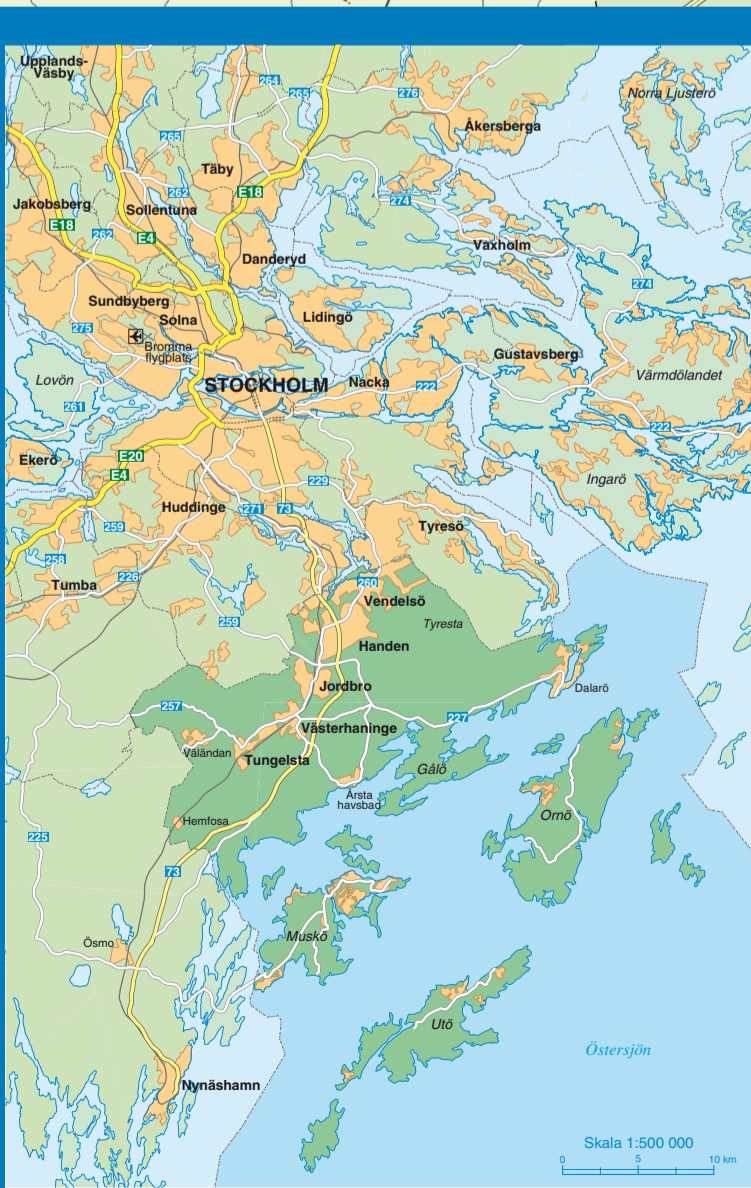
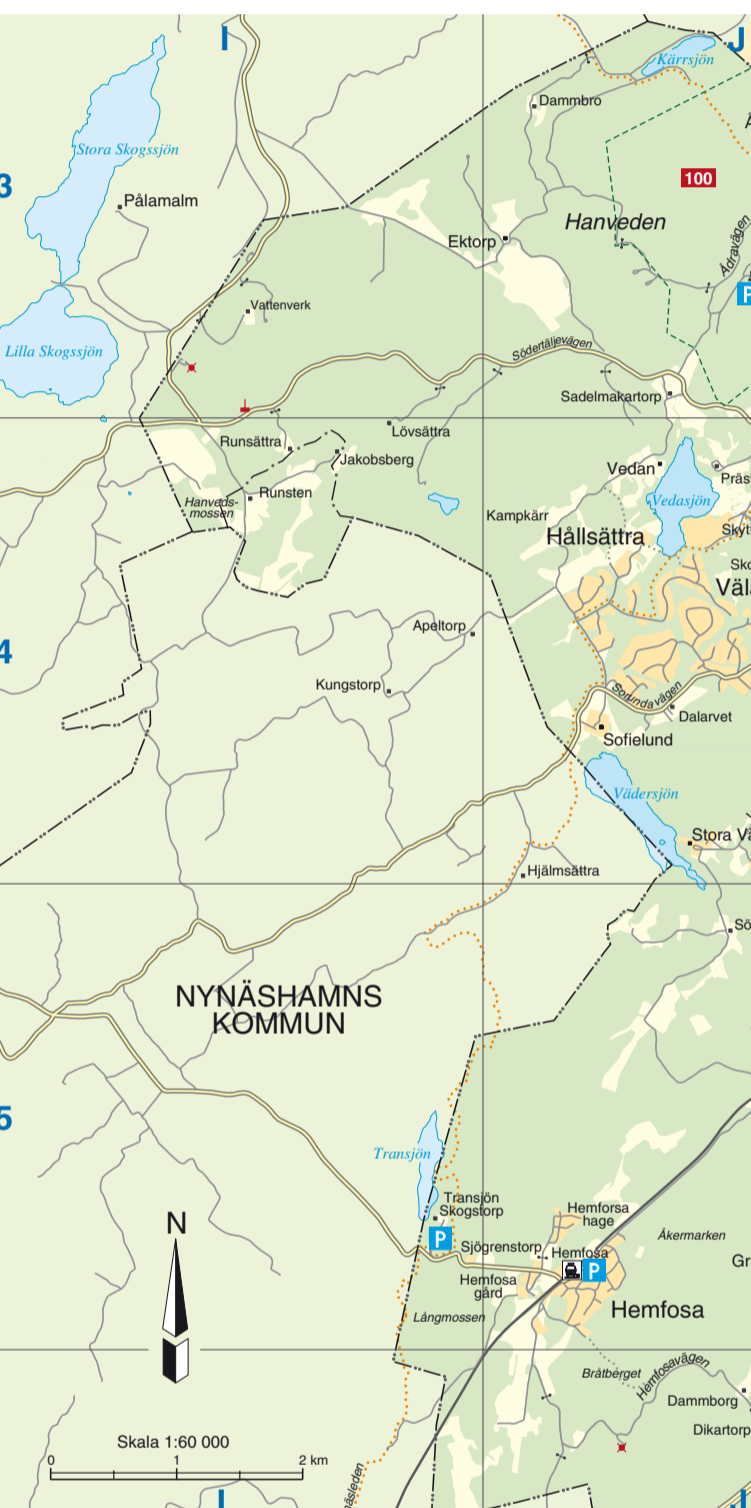
- ### Gränser, mm
- Kommungräns
 - Riksintresse för kulturmiljövård
 - Sockengräns (år 1983)
 - Nationalpark
 - Naturreservat
 - Fågelskyddsområde
 - Skjutfält, skjutområde
 - Militärt övnings- eller förbudsområde (vissa restriktioner beträffande fiske, ankring, dykning, mm kan förekomma)
 - Militärt område
 - Tillräde förbjudet
- ### Vägar, kommunikation
- Motorväg
 - Genomfartsväg, större allmän väg
 - Bilväg, stadsgata
 - Mindre väg inklusive vägrom
 - Järnväg inklusive station
 - Sörmlandsleden (vandringstid)
 - Gångstig, naturstig
 - Ry Ryssugn
 - Båttinje, färjeled

Godkänt från sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriet 2012-03-29

TECKENFÖRKLARING

- ### Kultur, natur, sevärheter
- Slott, herrgård
 - Kyrka
 - Gård, by
 - Torp eller backstuga
 - Tvätter, torklada
 - Väderkvarn
 - F.d. vattenkvarn
 - Fyr
 - Mast, torn
 - Byggnadsminne
 - Övergiven bytomt
 - Fornborg
 - Större gravfält
 - Runsten, runhäll
 - Milstolpe
 - Röse, minnessten
 - Kulturhistoriskt intressant vägnavnitt
 - Kulturmiljöstig (Rudan och Gålö)
 - Ry Ryssugn
 - Hålväg (fortnida väg)
 - Världkaseberg
 - Geologisk sevärdhet (jättegryta, flyttblock, mmp)
 - Område med förlista skepp

- Sevärdhet (siffran hänvisar till beskrivning i separat guide)
- Sevärdhet (siffran hänvisar till beskrivning på kartan)
- P Parkering
- i Turistinformation
- Café, servering (ev. säsongöppet)
- Museum

ÄLDRE STENÅLDERN	YNGRE STENÅLDERN	BRONSÅLDERN	JÄRNÅLDERN	VIKINGATID 800 – 1050 e Kr	MEDELIDT	MODERN TID →
← 7000 f Kr	4000 f Kr	1800 f Kr	500 f Kr	År 0	1500 e Kr	

FORNLÄMNINGAR

Fornborgar kan ha varit befästningar, en tillflyktsort för traktens befolkning men även annat som t.ex. kultplats. Fornborgarnas syften är inte helt klara. Fornborgar anlades på järnåldern och bronsåldern samt för det mesta på svårtilgängliga ställen uppe på höjder. De syns ofta som låga stenmurar på de mer lättillgängliga sidorna. Fornborgar finns bland annat vid sjön Övre Rudan, Sanda och Årsta. På bilden syns Elefantberget ovanför Övre Rudasjön. På bergets rygg ligger fornborgen Ruda skans. (L2)

Runstenar är ofta minnesstenar försedda med runskrift över någon avliden person, men är inga gravstenar. De äldsta är från 400 e.Kr, men glansperioden inföll under vikingatiden. Runstenar placerades ofta vid vägar för att de skulle ses av många. Ett flertal är flyttade från sitt ursprungliga läge. I Haninge finns ett 30-tal runstenar och 2 runristningar på berg-hällar. De är registrerade hos Riksantikvarieämbetet.

Gravfält Jordbro järnåldersgravfält med ca 800 kända gravar är ett av Nordens största gravfält från äldre järnålder, men här finns även enstaka bronsåldersgravar. På gravfältet kan man också se gamla rid- och gångvägar i form av s.k. hålvägar och spår av forntida åkrar. På våren blommar vitsippor och på hösten lyser blommande ljung över stora delar av gravfältet. (L3)

BYGGNADSMINNET

Måsknuck Klocktorn Holmen Måsknuck nära Mälsten var från 1868 en fyrplats. Här finns, som ett komplement till fyrplatsen det ena av Sveriges två bevarade klocktorn för mist-signalering. Klocktornet uppfördes år 1900. I dag finns bara tornet kvar av den äldre byggnaden. (A7)

Dalarö Skans ligger på Stockskäret söder om Dalarö och började anläggas 1656. Militären lämnade Dalarö Skans 1854. (P4)

Tullhuset på Dalarö uppfördes 1788 troligen på anmodan av Gustav III för att han skulle kunna bo ständsmässigt på Dalarö. Tullen på Dalarö lades ner 1928. (P3)

Utö kvarn uppfördes 1791 och är ett känt sjömärke med en magnifikt utsikt ända till Brandbergen när sikten är klar. Kvarnen är öppen under sommaren för allmänheten. (E5)

SLOTT

Sandemars slott från slutet av 1600-talet, är uppfört i trä och är med sin franska barockträdgård en av Sveriges bäst bevarade karolinska anläggningar. I slottet finns intressanta målningar på väggar och tak i olika nyanser av grått. Slottet skönades av ryssarna 1719, då många av skårgårdens byggnader brändes ner. (Slottet är i privat ägo och är öppet för visningar eller besök.) (O3)

Årsta slott med anor från medeltiden uppfördes på 1660-talet av amiralen Henrikstierna och hans maka. Det undgick att förstöras vid rysshärjningarna 1719. Författaren Fredrika

GÅLÖ

Håringe slott uppfördes 1657, undgick rysshärjningarna 1719 men byggdes om 1770. Slottet har dock anor från 400-talet. Gustav Vasa hade örlogsvärvar här på 1500-talet. På 1900-talet anlades Sveriges troligen första utomhuspool av Torsten Kreuger och senare pryddes Axel Wenner-Gren slottet med antikviteter och parken med antika statyer. Områdena Håringe och Hammersta är naturreservat med många sevärdheter. (L5)

Berga slott är statens egendom sedan 1944 och byggnadsminne. Slottet ligger inom militärt område och är inte tillgängligt för allmänheten. (L5)

Bromer utförde en stor del av sitt författarskap på Årsta och dog där 1865. Fredrika Bremervåningen är museum. Slottet ägs av Haninge kommun sedan 1969. I dag finns en golfklubb etablerad här samt restaurang i slottet. (M4)

Håringe slott uppfördes 1657, undgick rysshärjningarna 1719 men byggdes om 1770. Slottet har dock anor från 400-talet. Gustav Vasa hade örlogsvärvar här på 1500-talet. På 1900-talet anlades Sveriges troligen första utomhuspool av Torsten Kreuger och senare pryddes Axel Wenner-Gren slottet med antikviteter och parken med antika statyer. Områdena Håringe och Hamnersta är naturreservat med många sevärdheter. (L5)

DALARÖ

Dalarö är Haninge kommuns äldsta tätort och är ett gammalt lots- och tullsamhälle som har en spännande sjöfartshistoria. Dalarö är också känt som en sommarresort från 1800-talets slut och besöktes av Sveriges mest kända författare och konstnärer som August Strindberg och Anders Zorn. Här finns fyra byggnadsminnen (se byggnadsminnen). I vatten vid Dalarö finns flera gamla skeppsvrak. För utföring information om Dalarö se www.dalaro.info (P3)

KYRKOR

- 19 Västerhaninge kyrka** fick sitt nuvarande utseende efter en omfattande brand 1831. Kyrkans äldsta delar anses vara från 1200-talet. Kyrkogården ligger troligen delvis på Åby järnåldersgravfält. (L4)
- 17 Österhaninge kyrka** är bl.a. känd för sin lutande tornspira. Kyrkans äldsta delar är från början av 1300-talet. Författaren Fredrika Bremer ligger begravd på kyrkogården. (L3)
- 20 Mormontemplet, Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga** uppfördes 1985 på en del av Åby järnåldersgravfält. Arkitekt var John Sjöström, professor på konsthögskolan. Här finns även släktforskningscentrum och gästhem. (L4)
- 18 Tungelsta kyrka** uppfördes 1973 och var vid invigningen väldigt kontroversiell p.g.a. sin moderna arkitektur. Det var den första statskyrkan i landet med dopbasäng. Arkitekt var Rolf Bergh. (K4)